

ÚJ TANTERVEINKRŐL

BARABÁS LÁSZLÓ
Győr

Kreativitásra nevelés az új rajztantervi koncepcióban

– Alsó tagozat –

Mintegy fél évtized telt el az 1978-ban életbe lépett új rajztanterv bevezetése óta. Ez az idő rövid ahhoz, hogy általános érvényű konklúziót vonjunk le, mennyiben sikerült rajzoktatásunkban alapvető szemléleti változásokat elérnünk, de eleget ahhoz, hogy az új tanterv törekvéseit nyomon kövessük, a tanulók munkáiban tükröződő új szellem vizuális megnyilvánulásait értékeljük. Időszerűvé vált annak a kérdésnek a tisztázása, hogy beváltotta-e az új rajzi tanterv a vele szemben támasztott elvárásokat, eleget tesz-e a társadalmi követelményeknek?

Mielőtt e kérdésre válaszolnánk, idézzük föl a tanterv új, progresszív vonásait. A tanterv fő törekvése az alkotóképesség kibontakoztatása és fejlesztése. Mint cél és feladatrendszer meg is fogalmazza: a reprodukáló, tehát lerajzoló gyerek helyett neveljen „meglátó, gondolkodó, felfedező, alkotni tudó embereket, akik a jelenségeket vizuálisan elemezve értelmezik, kutatják azok összefüggéseit, és eligazodnak a képi információk áradatában.”

Összegezve: alapvető cél a tanulók kreatív képességeinek fejlesztése.

Mielőtt a kreativitás néhány kérdésének elemzésére térnénk, egy kérdést feltétlenül érintenünk kell. A fentiekből azt a következtetést is levonhatnánk, hogy a tanulók alkotóképességének fejlesztése 1978-hoz, az új tanterv bevezetésének időpontjához köthető.

Annyi igazságszolgáltatással tartozunk a megelőző tantervnek, hogy az sem zárta ki, tette lehetetlenné a kreativitást, legfeljebb kötöttségével, az úgynevezett munkakeretek óraszámában is rögzített rendjével korlátozta, beszabályozta. A feladatát értő, a vizuális nevelés célrendszerét ismerő pedagógusnak ilyen körülmények között is nyílt alkalmá az alkotó képesség fejlesztésére, még akkor is, ha mozgástera a mostaninál szűkebb volt.

Az új tantervi koncepció a kötöttségeket oldotta, energiákat szabadított fel. Gazdagodtak a tevékenységi formák, sokrétűbbek, változatosabbak lettek a technikák, a vizuális problémák megoldásának lehetőségei kiszélesedtek. A kreativitás szó szemantikai értelemben pontosan definiált: alkotóképességet jelent. Értelmezése körül azonban szakmai körökben is viták vannak. Egyes nézetek szerint az alkotóképesség öröklött tulajdonság, és mint ilyen, determinált, születési adottság. Más nézetek szerint pedig azonos a magas szintű gondolkodással, az intellektussal. A kérdés tisztázása nem csupán a pedagógia, de a művészet-pszichológia szakembereit is foglalkoztatta. Norman C. Meier A művészi tehetség összetevői című munkájában elemzi az alkotóképesség sajátosságait. Nézetei szerint az alkotóképesség részben öröklött, részben szerzett jellegű. Meier felfogása alapján az alkotóképesség hat tényezőtől tevődik össze. A manualitás, a kitartás és az esztétikai intelligencia öröklött jellegű, míg az érzékelési fogékonyság, a teremtő képzelet és az esztétikai ítézőképesség a tapasztalat terméke.

A kreativitás nem csupán sajátosságai, de szintjei szerint is osztályozható. Irving A. Taylor amerikai művészetpszichológus a kreativitás öt lépcsőfokát különbözteti meg:

1. Expresszív kreativitás. Sajátossága a kifejezés függetlensége, az eredetiség. A létrejött „mű” kivitelezésének minősége, a művesség másodlagos fontossága.
2. Produktív alkotóképesség. Fokozott realizmusra, tárgyilagosságra való törekvés jellemzi. Fellép a „teljesség” kifejezésének igénye. A gyermek ekkor már rendelkezik az ábrázoláshoz szükséges készségekkel.
3. Inventív alkotóképesség. Ebben az időszakban az ötletesség, leleményesség dominál. A gyermek képes új szokatlan összefüggések felismerésére, képi megformálására.
4. Innovatív alkotóképesség. Jellemzője új alapelvek kidolgozása, amely csak a művészeti (tudományos) élet magasabb szintjén képzelhető el.
5. Emergentív alkotóképesség. Gyökeresen újat teremtő kreativitás. Ez csupán az emberi szellem kiemelkedő alakjainak privilégiuma.

A fentiekből világosan következik, hogy az iskolai munka során a tanító csak az első három fokozattal találkozik, sőt ezek közül is főként a produktív és inventív kreativitással, hiszen az expresszív alkotóképesség inkább a kisgyermekkor sajátossága.

A továbbiakban vizsgáljuk meg, hogy az új rajzi tanterv mely vonásai segítik elő az alkotóképesség kibontakozását.

Elsőként az anyag strukturális felépítését említhetnénk. A tananyag spirális felépítése módot ad a vizuális problémák sokszínű és sokszintű megközelítésére és feldolgozására. A lineáris felépítettségű rajzi tanterv kényesen vigyázott arra, hogy a tanulók az adott osztályban csak a tantervben előírt rajzi problémákkal találkozassanak. (Pl. 2. osztályban a sík jellegű egyszerű és kombinált lapos tárgyak ábrázolása.) Mítsem törődött azzal, hogy a kisgyermek a végtelenül gazdag világ szinte valamennyi vizuális problémájával szembe kerül, és a felvetődő kérdésekre a maga módján kell válaszolnia. Az új rendszer módot ad az oda és visszakapcsolásra, a vizuális problémák különböző szintű és minőségű feldolgozására. A spirális rendszer lehetővé teszi, hogy a tanulók a felvetődő kérdéseket több oldalról, különböző aspektusból közelítsék meg, és rákényszerülnek arra, hogy e kérdésekre a legváltozatosabb megoldásokkal válaszoljanak. A spirálitás rendszere tehát biztosítja egy-egy vizuális probléma körüljárását, akár egy kisebb egységről, (feladatsorról), akár egy osztály rajzi anyagáról, vagy az alsó tagozatos rajztanítás egészéről van szó.

Különösen az inventív alkotóképesség fejlesztésére nyílik sok alkalom, hiszen egy jól összeállított tantervi egységnél a tanuló mindig újabb rajzi összefüggésekkel találkozhat.

Kedvez a kreatív képességek fejlődésének a különböző tevékenységi formák és technikai eljárások bevezetése és alkalmazása is. Különösen a kiegészítő anyag tanítása ad változatos lehetőséget az egyéni lelemény kibontakoztatására. A korábbi tanterv a tevékenységi formákat és a technikákat illetően is meglehetősen beszűkült volt. Alig adott módot a választásra. Jelenlegi tantervünkben a kifejezés eszköztára kibővült.

A bevezetett új technikai eljárások tág teret adnak a kombinatív, manipulatív tevékenységnek. Csak példaként említhetnénk a különböző nyomtatási eljárásokat, a mintázás, tárgyformálás, a téralakító feladatok sorát, szönyeg, mozaik, batiktervezést, a bábozást, térrendezést stb. Amikor – éppen a kreatív képességek fejlesztése érdekében – szorgalmazzuk a technikai változatosságot, ügyelnünk kell arra is, hogy mindezt nem tehetjük öncélúan.

A spirálitás elve igényli és feltételezi az elmélyülést is. Az alaposságot ne aldozzuk fel a technikai változatosság érdekében.

Természetesnek vehetjük, hogy a kreatív képességek fejlesztését szolgáló rajzi tanterv új tanítói magatartást igényel, és feltétlenül szükségessé teszi a korábban alkalmazott módszerek felülvizsgálását.

Milyen tulajdonságokkal kell rendelkeznie egy tanítónak, ha meg akar felelni a vele szemben támasztott követelményeknek?

Elsőként említjük a szakmai felkészültséget, amely természetesen nem csak az új tanterv tanítása során várható el! Ismernie kell a tantárgy cél- és feladatrendszerét, összefüggéseit, a technikai eljárásokat és a tantárgy tanításának módszertani elveit.

Emeljünk ki néhány vonást, ami speciálisan a kreativitást szolgálja. Tantervünk kiemelt hangsúlyt ad a tanítói és tanulói önállóságnak. Az önállóság több szabadságot, de egyben több felelősséget is jelent. Az önállóság nyilvánuljon meg elsősorban a tervezésben. A tantervi követelmények ugyan adottak, de tág teret engednek a tervezésben a tanító egyéni elképzeléseinek. Figyelembe vehető a tanulók felkészültsége és speciális érdeklődése is. Rajzoktatásunk új rendszere szükségessé teszi, hogy száműzzük oktatásunkból a tekintélyelvű autokratikus magatartást. Nyitottságra, tapintatra van szükségünk, hogy megérthessük tanítványainkat. Ez azért is indokolt, mert a vizuális problémák megoldásának skálája elvileg végtelen. Feladatunkat csak akkor látjuk el az új tanterv szellemével összhangban, ha kellő rugalmassággal rendelkezünk. A tanulók érdeklődéséhez, fogékonyságához, felkészültségéhez éppúgy kell igazodnunk, mint a munka során előadódó, váratlan mozzanatokhoz. Akkor állunk feladatunk magaslatán, ha nem szabotosságra, hanem érzékenységre neveljük növendéceinket.

Amennyiben ezt az iskola körülményei engedik, az alkotó tevékenységet műhelyjellegű munka keretei között végezzük. A műhelyjellegű munka nem csupán a technikai eszközök, anyagok változatos alkalmazását jelenti, hanem egyfajta szemléletet és magatartást is. A közösségben végzett munka termékenyítő hatással van az alkotó, ábrázoló tevékenységre, segíti a személyiség kibontakozását. A tanító rendkívül összetett, kényes, nagy pedagógiai tapintatot igénylő folyamatot irányít. Egyrészt meg kell ismertetnie növendékeivel a rajzi kifejezés jelrendszerét, másrészt törekednie kell arra, hogy a tanítványai elkerüljék az ábrázolási rutint, az önismerlést, a bevált sztereotípiák alkalmazását. E két pólus látszólag ellentmondásos, de ez csak a látszat. Dialektikus összefüggésként kell értelmeznünk.

Fejleszteni kell a tanulók flexibilitását (hajlékonyságát). Bátorítani kell a tanulókat arra, hogy megfigyeléseiket, tapasztalataikat változatos eszközökkel és különböző megközelítésben rögzítsék. A kreativitás fejlesztésének igénye azt is tartalmazza, hogy tanítványaink gazdálkodni tudjanak a kapott rajzi problémával, legyenek képesek arra, hogy a feladatot más dimenzióban is vizsgálják. Magasfokú szakmai és pedagógiai tapintatot kíván a tanítótól a tanulók problémaérzékenységének fejlesztése. A rajzoktatással kapcsolatos szakirodalom számtalanszor leszögezte, hogy ne tárgyi formákban, hanem vizuális problémákban gondolkozzunk. A természetnek tűnő alapely azonban nem érvényesül kellő mértékben. Mindez visszavezethető a gyakorló tanítók egy részének nem megfelelő rajzi, tantárgypedagógiai felkészültségére, és önkritikusan be kell vallanunk, felkészítésére is. Mintegy megjegyzésként leszögezhetjük: rajzoktatásunk mai követelményeinek csupán azok a tanítók képesek megfelelni, akik magas óraszámban a rajz szakkollégiumot elvégezték, és megfelelő szakmai, módszertani ismeretekkel rendelkeznek.

Azok a tanítók, akik nem részesültek rajz-szakkollégiumi képzésben, csak rendszeres önműveléssel, továbbképzéssel tudnak megfelelni az elvárásoknak.

A meghatározó jellegű tantárgypedagógiai alapelvek a tanító tervező munkájában realizálódnak. Mint a korábbiakban leszögeztük, a kreatív képességek fejlesztésére csak az a pedagógus képes, aki maga is azonosulni tud a célkitűzésekkel.

A rajzot tanító pedagógusnak elsősorban a tervezés során nyílik alkalma arra, hogy a rajzi követelményeket a tananyag strukturális felépítésével is szolgálja. A vizuális problémák sokoldalú megközelítésére a feladatsorok tervezése és a tanmenet összeállítása nyújt lehetőséget. A rajzi feladatsor mint didaktikai egység alkalmat ad arra, hogy egy-egy vizuális problémát a maga sokrétűségében vizsgáljunk, akár a rajzi analízis, akár az összegezés szándékával közelítünk hozzá. A rajzi feladatsor az elemzéstől a képi jellegű megfogalmazásig lehetőséget teremt az elvonatkoztatásra, az absztrakcióra is, alkalmat nyújt az anyagok és technikák változatos alkalmazására, ezen keresztül a kreatív képesség fejlesztésére, módot ad a tanulók vizuális úton szerzett ismereteinek bővítésére. E folyamat során, mint ahogy Herbert Read angol művészettörténész, művészeti író leszögezi: „a gyermek kialakít egy sajátos kódrendszert, ez mindig gazdagodik, differenciálódik, kapcsolatrendszere bővül. Mint a számítógépeknél történik, információkat vesz fel, tárol, feldolgoz, összetettebb kapcsolatokat teremt, majd visszacsatol.”

Tantárgyunk óriási előnye, hogy a tanulók az ismereteket nem passzív befogadóként, hanem tevékenység keretében szerzik. Ennek során módunk van a tanulók megismerő, megérző képességének fejlesztésére és az alkotás örömeinek megízletésére.

A feladatsorok láncolatából áll össze a tanmenet, amelynek összeállítása során a tantervi előírásokból indulunk ki, ugyanakkor maximális mértékben figyelembe vesszük iskolánk speciális sajátosságait, lehetőségeit, a tanulók igényeit is.

Rajzpedagógiánk alapkoncepciója sok vonatkozásban összhangban van az európai országok és a világ több országának progresszív törekvéseivel. Módszertani elveink tükrözik azokat a tendenciákat, amelyek az alkotóképesség fejlesztésének irányában hatnak. Ilyenek többek között: az alkotó jellegű gondolkodás elismerése, az újrendszerű gondolkodás iránti türelem, az alkotó gondolkodás értékelése, a kritikai képességek fejlesztése, az önálló ismeretszerzés igényének kialakítása. Ki kell alakítanunk tanítványainkban azt a képességet, hogy a látható világ felfedezésre váró csoda legyen számukra, melynek parányi feltárása is sikerélményt jelent.

Mindezek elsősorban a tanulókra vonatkoznak. A pedagógus pedig őrizze meg fogékonyságát, érdeklődését, hajlékonyságát, tudásszomját, mert ezek nélkül nem képes feladatainak eleget tenni, megmarad annak, ami ellen küzdünk: megcsontosodott rajzi konvenciók sulykoltatója lesz.

Meg kell jegyeznünk, hogy az alkotóképesség fejlesztésének programját az iskola önmagában nem képes vállalni, legfeljebb részben.

Gátolják e törekvés megvalósulását személyi kérdések, a tanítók heterogén felkészültsége (a megoldás a postgraduális képzés megszervezése lenne, melyre országosan nagy igény van. A kezdeti tapasztalatok rendkívül pozitívak.), a magas tanulólétszám, a műhelymunka feltételeinek hiánya, az akadozó anyagellátás stb. Mindez természetesen nem adhat felmentést feladataink teljesítése alól. Ha megteremtjük újrendszerű rajztanításunk szemléleti bázisát, már előreléptünk. Nagy mértékben segíti a kreatív gondolkodást a kiegészítő anyag feldolgozása. Ez a tevékenységi formák sokrétűségével biztosítja az ötletek áramlását. Teljessé akkor válik e folyamat, ha kibővül, gazdagodik az iskolán kívüli tevékenységgel is, így a napközi otthonban végzett munkával, szakköri tevékenységgel, vagy ideális esetben a vizuális játékokkal, ez azonban csak néhány kutatóbázison lelhető fel.

Hol tart jelenleg az alsó tagozatos rajztanítás? A kérdésre alapos felmérés, kellő

elemző munka nélkül felelőtlenség lenne válaszolni. A változás tendenciái azonban nyomon követhetők. Kirajzolódik a fejlődés perspektívája, még akkor is, ha számos akadály állja útunkat. Az alapot új tantervünk biztosítja, amely az értelem és érzelem összhangjára épít. A valóság rajzi tanulmányozásától, az analízistől az önálló tervezésig, képalakításig lehetőséget ad az alkotói lelemény kibontakozására. A tanterv módot ad a feladatok önálló értelmezésére, továbbépítésére, ezzel biztosítja a tanító szuverenitását és a feladatok eredeti megoldását. A változatos tevékenységi formák és technikák szélesítik a kifejezés skáláját. A technikák önálló megválasztása növeli a tanulók felelősségtudatát. A tantervi koncepció fogékonyságra, nyitottságra épít, erre nevel. A legfőbb gond az, hogyan lehet átmenteni az alsó tagozat természetes alkotó kedvét a felső tagozatba, ahol már az önkontroll, a kritikai érzék fejlettebb, a kifejezés eszköztára ehhez képest szegényes. Arra kell törekednünk, hogy az ábrázolási tevékenység megszakítás nélkül folytatódjék az ifjú és felnőtt korban is.

A fentebb említett szempontok mellett alapvető fontosságú az emberi tényező is, a feladata magaslatán álló, jól felkészült pedagógus. A rajzot tanító nevelőnek tudnia kell, mikor adjon határozott szakmai tanácsokat, útmutatásokat egy-egy feladat megoldásakor, és mikor vállalja a katalizátor szerepét az alkotófolyamat során.

Befejezésül még egy gondolat idekívánkozik. Többen, köztük a vizuális nevelés elismert szaktekintélyei is fenntartásokkal fogadják a kreativitásra nevelés programját. Szögezzük le, az alkotó képesség fejlesztését nem szabad fetisizálnunk. Lehetőségei nem korlátlanok. Tudnunk kell azt is, hogy nem kapcsolhatók ki a vizuális megismerés hagyományos útjai és módszerei sem. A kreativitásra nevelés tehát nem csodaszer. Problémaérzékenységet, tapintatot, empátiát igénylő pedagógiai magatartás, melynek nyomán gazdagodik a tanulók személyisége, szelleme pedig távlati perspektívát nyújt az egyéni képességek kibontakoztatására.